

Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ lietuviškos mokyklos dabartiniame Trakų rajone Lenkijos okupacijos metais

Daiva KERDOKAITĖ-KAZLAUSKĖ,

Trakų Vytauto Didžiojo gimnazijos istorijos mokytoja metodininkė

Trakų Vytauto Didžiojo gimnazijos mokiniai 2020–2021 m. kartu su istorijos mokytoja Daiva Janutaitiene rinko istorinę informaciją apie mokyklas Trakuose Lenkijos okupacijos metais.¹ Šiomet sukanka 100 metų, kai Vilnius ir Vilniaus kraštas kartu su Trakais oficialiai tapo Lenkijos dalimi. Mokiniais pradėjus domėtis Trakų istorija Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu (1918–1940), kilo naujų klausimų: kokiomis aplinkybėmis Trakai tapo Lenkijos valstybės dalimi; kur dabartiniame Trakų rajone buvo nustatyta demarkacinė linija tarp Lietuvos ir Lenkijos valstybių; ar šiuo laikotarpiu lietuvių tautybės vaikai turėjo galimybę mokytis lietuviškai mokyklose; kokių mokomųjų dalykų mokėsi?

Trakų Vytauto Didžiojo gimnazijos I a klasės mokiniai kartu su mokytoja, pasitelkę istorijos vadovėlius, knygas ir Lietuvos valstybės archyve saugomų dokumentų informaciją, pamėgino atsakyti į kilusius klausimus. Pirmiausia mėginta atsakyti, kokiomis aplinkybėmis Trakai ir dalis dabartinio Trakų rajono teritorijos tapo Lenkijos dalimi.

Nepriklausomybės kovų laikotarpiu (1918–1920) jaunai Lietuvos valstybei teko ginti savo laisvę nuo bolševikinės Rusijos, Lenkijos ir bermontininkų. Lietuvos kariuomenė prie Širvintų ir Giedraičių sustabdė Liucjano Želigovskio (*Lucjan Żeligowski*) karinius dalinius, bet Tautų Sąjungos karinės komisijos sprendimu buvo sustabdytos kovos ir nustatyta kontrolės zona, pasiūlyta konfliktą spręsti derybo-

mis.² Lietuvai atmetus Polio Himanso (*Paul Hymans*) projektą, Tautų Sąjungos taryba 1922 m. sausio 13 d. atsisakė toliau spręsti abiejų šalių ginčą, nutarė padalyti neutralią zoną ir nustatyti naują demarkacinę liniją. Vasario 3 d. demarkacinė linija buvo nustatyta pagal geležinkelį Gardinas–Vilnius–Daugpilis, paliekant Vilnių Lenkijai. L. Želigovskis savo ruožtu ėmėsi legalizuoti Vilniaus okupaciją. Dar 1921 m. lapkričio 30 d. jis paskelbė rinkimus į Vilniaus seimą, kuris turėjo nustatyti Vilniaus krašto priklausomybę. Lietuva protestavo prieš tokius rinkimus. Lietuviai rinkimuose nedalyvavo. Taigi 1922 m. sausio 8 d. plebiscite dalyvavo vos 18 % gyventojų, balsavo vieni lenkai.³ Įvykus Vilniaus Seimo rinkimams, Laikinoji valdymo komisija (toliau – LVK; ji buvo įkurta 1920 m. spalio 12 d. netrukus po L. Želigovskio įvykdyto Vilniaus krašto užėmimo) 1922 m. vasario 1 d. sušaukė savo pirmąjį posėdį. Vilniaus seimas vasario 25 d. pavedė LVK valdyti kraštą, kol Vidurio Lietuva taps Lenkijos dalimi.⁴ Lenkijos seimas kovo 24 d. paskelbė, kad Vilniaus kraštas įjungiamas į Lenkijos valstybę.

Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) yra duomenų, kad po 1920 m. spalio, kai Lenkija buvo užgrobusi Vilniaus kraštą, Vilniaus apskrityje 1921 m. buvo 172 610 gyventojų, tarp kurių: 137 837 lenkai, 12 335 lietuviai, 17 154 baltarusiai, 5 152 žydai, 130 karaimų.⁵

Kaip šie bendri Lietuvos istorijos įvykiai atsispindi to laiko Trakų miesto istorijoje, yra užfiksuota Trakų

² Arūnas Gumuliauskas, *Lietuvos istorija 10 klasei*, V. 1993, p. 46.

³ *Ibid.*, p. 59.

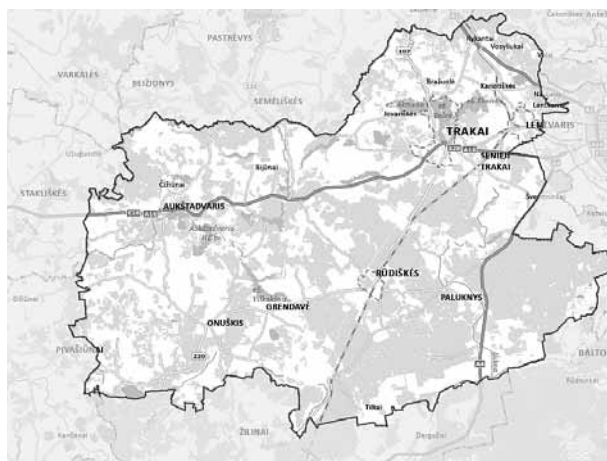
⁴ Lietuvos centrinis valstybės archyvas, „Pažyma apie Vidurio Lietuvos laikinosios valdymo komisijos fondą nr. 19, 2005-11- Nr. SA-“, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA). Prieiga per internetą – <http://www.archyvai.lt/lt/fondai/regionine_ir_teritorine_valdzia/lcva_f19_pazyma.html>.

⁵ LCVA, f. 51, ap. 15, b. 350, l. 52.

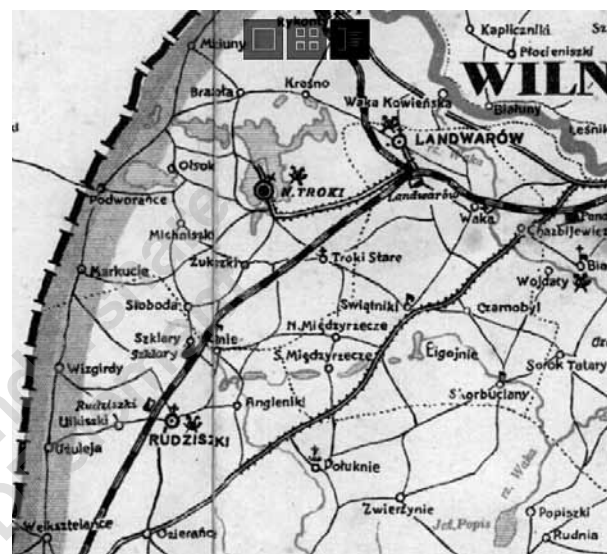
¹ Žr. Daiva Janutaitienė, „Trakų mokyklos Lenkijos okupacijos metais (1920–1939)“, in: *Trakų žemė*, Nr. 50 (1152), 2020 m. gruodžio 11 d., p. 7.

miesto kronikoje. Įžengus gen. Želigovskio kariuomenei, vadovavimą (Trakams) vėl perėmė burmistras Budrevičius, kuris dirbo iki 1921 m. kovo 1 d., t. y. iki to laiko, kai po du kartus įteikto prašymo pagaliau gavo sutikimą atsistatydinti. Burmistro pareigos buvo patikėtos Romualdai Mickievičiui. 1923 m. spalio 15 d. Trakus aplankė jo šviesybė Lenkijos Respublikos Prezidentas Stanislavas Wojciechovskis, kuris buvo priimtas ypač iškilmingai. Priemiestyje Smailiojoje sankryžoje (Rogatkoje) buvo surešti triumfo vartai. Įvažiuojantį Prezidentą su duona ir druska pasitiko l. e. p. burmistras Romualdas Mickievičius ir miesto bei apylinkės tarybų nariai. Prezidento viešnagės metu miesto ir apylinkės tarybų vardu l. e. p. burmistras Mickievičius įteikė Ponui Prezidentui tokio turinio laišką:

Jo Ekscelencijai Šviesiausios Lenkijos Respublikos Ponui Prezidentui. Trakų apskritis, gyvuojanti nuo XVIII a. ir susidedanti iš 16 apylinkių ir Trakų miesto, egzistavo iki 1920 m., kai gen. Želigovskio kariuomenė užėmė Vilniaus krašto teritoriją. Nuo to momento apylinkės, esančios šioje Lietuvos sienos pusėje, yra įjungtos į Vilniaus apskritį, kuri buvo pavadinta Vilniaus–Trakų apskritimi. Buvusios Trakų apskrities centras – Trakų miestas buvo įkurtas 1321 m. kaip Lietuvos Kunigaikštystės sostinė. Paskui jis buvo vaivadijos, o vėliau apskrities centras, ir taip palaipsniui augo. Kai apskritis buvo panaikinta, miestas nuskurdo ir neturi jėgų susidoroti su pasaulinio karo padarytais nuostoliais. Ryšium su kuriu projektu sudaryti Vilniaus apskrityje naują pasienio seniūniją Eišiškėse, maloniai kreipiamės į Šviesiausios Lenkijos Respublikos Poną Prezidentą, prašydami sudaryti pasienio seniūniją Trakuose, nes tai leistų Trakų miestui vėl pakilti ir atsikurti. Trakuose yra valstybinės patalpos, tinkamos seniūnijos įstaigoms, ir valstybės išduoti seniūnijos įkurdinimui Trakuose netektų leisti pinigų jų statybai ar nuomai. Už Trakų apskrities sudarymą dar byloja tokios istorinės aplinkybės: Trakų apskrities pavadinimas būtų išsaugotas įjungiant į šią apskritį Trakų, Lentvario, Rūdiškių, Valkininkų apylinkes ir Trakų miestą – kartu iki 40 tūkstančių gyventojų; priklausančios šiandien Vilniaus–Trakų apskričiai Trakų apskrities Marcinkonių apylinkė, taip pat Lidos apskrities Kaniavos ir Eišiškių apylinkės ir Vilniaus apskrities Šalčininkų ir Rūdiškių apylinkės sudarytų Trakų apskritį, palei kurią ir palei sieną yra Vilnius–Gardinas geležinkelis. Apskrityje su tomis apylinkėmis dauguma gyventojų yra lenkai, ir jie sudarytų persvarą visuose valstybiniuose reikaluose. Toliau, lietuviai šiandien turi Trakų apskritį su centru Kaišiadoryse. Ji pavadinta „Trakų apskritimi“, ir tai visada sudarys prielaidas pretenzijoms į tikrąjį apskrities centrą – į Trakų miestą. Tad apskrities įkūrimas Trakuose patrauks Lietuvos pusės paribio gyventojus prie Trakų, kaip prie artimiausio miesto, ir tuo pačiu pamažu susiformuos tam tikras nenoras, kad ta apskrities dalis būtų prijungta prie Kauno Lietuvos, tuo labiau kad ir

Dabartinis Trakų rajono žemėlapis. ŠALTINIS – <<https://www.geoport.lt/savivaldybes/trakai>>

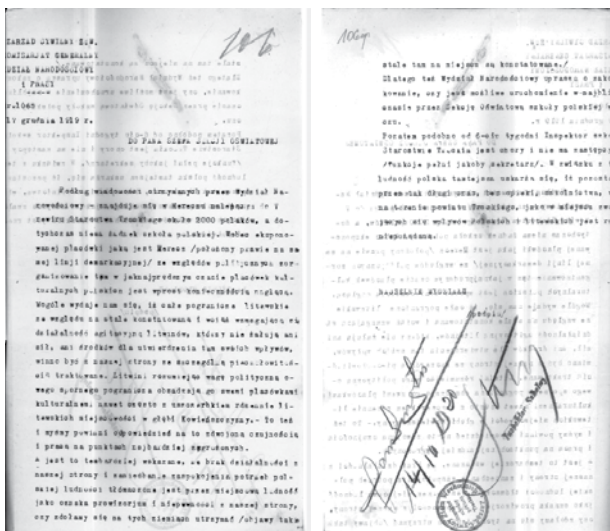

Dabartinio Trakų rajono teritorija, kuri priklausė Lenkijos Respublikai. 1938 m. žemėlapis. ŠALTINIS – <https://www.radzima.net/ru/gmina/troki_2.html>

tenykštėje apskrityje dauguma gyventojų yra lenkai. Tuo atveju, jei nebūtų pripažinta galimybė sukurti seniūnijos Trakuose, maloniai prašytume atidaryti bent seniūnijos skyrių, kad paribio gyventojams būtų lengviau tvarkyti būtinus administracinius reikalus vietoje, nes dabartinėmis sąlygomis Vilniaus–Trakų seniūnija yra perkrauta darbu, ir reikalus tvarko žmonės, nutolę nuo vietinių gyventojų, dėl to daug labiau gaištama. Trakai, 1923 m. spalio 15 diena.⁶

Nuo 1923 m. gegužės mėnesio, abiem pusėms išformavus ginkluotas šaulių ir milicijos gruputes, palaipsniui pasienio kontrolę perėmė Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių pasienio daliniai. Nuo 1924 m. demarkacinę liniją jau saugojo Lietuvos pasienio policija. Ši linija buvo ilga, vingiuota ir paini, nes faktiškai nebuvo natūralių gamtos ribų, kuriomis ji galėjo būti išvesta. Lietuvos ir Lenkijos pasieniečiams teko

⁶ „Trakų miesto kronika nuo 1918 m. gruodžio mėn.“, iš lenkų k. vertė ir pastabas surašė dr. Halina Kobeckaitė, in: *Trakų žemė.lt*, 2016 m. balandžio 22 d. Prieiga per internetą – <<http://www.traku-zeme.lt/traku-miesto-kronika-nuo-1918-m-gruodzio-men/>>.

Lenkijos švietimo ministerijos dokumentas mokykloms, atkreipiantis dėmesį apie padėtį pasienyje su Lietuva. ŠALTINIS – LVCA, F. 172, AP. 1, B. 39, L. 106, 106 A. P.

patruluoti vieniems šalia kitų. Nesant aiškių linijos ribų nuolat kildavo nesupratimų dėl neteisėtų sienos žymėjimų ar perėjimų.⁷ Demarkacinė linija buvo žymima užakėtu žemės ruožu, žiemą kartais ją žymėdavo ir šiaudais. Tarpukariu per demarkacinę liniją nuolat judėjo gyventojai, veikė oficialūs pasienio punktai, anapus sienos vieni kitus lankė giminaičiai, vyko vestuvių ir laidotuvių apeigos, turėję žemės anapus linijos ūkininkai dirbo ūkio darbus, ganė galvijus.⁸ Kai kurie užsiimdavo ir kontrabanda. Vilniuje buvo brangus cukrus, sacharinas, degtukai, todėl iš Lietuvos pusės šios prekės keliaudavo Lenkijos pusėn. Dažnai per Nerį Lenkijos pusėn plukdydavo gyvulius. Lietuvos pusės gyventojai slapčiomis traukdavo Vilniun, kur pirkdavo audinių, drabužių. Jauni vyrai sienos dažnai visai nepaisė ir vakarais traukdavo jau seniai pramintais takais per sieną į gretimų kaimų šokus. Lietuvos pasienio policija konfiskuodavo nemažai slapta gabenamų prekių, todėl Trakų baro viršininkas K. Čerskis Karageliškėse buvo atidaręs konfiskuotų prekių parduotuvę.⁹

Lietuvos Respublikos signatarui Donatui Malinauskui kilo mintis pasienyje esančiame Strėvos kaime išplėsti gyvenvietę. Planuota pastatyti pasienio miestelį su kultūros centru, pienein, paštu, paminklu Vytautui Didžiajam,

⁷ Dr. Tomas Balkelis, „Geležinė uždanga“: Lietuva–Lenkija 1920–1939 metais“, in: „Geležinė uždanga“: Lietuva–Lenkija, 1920–1939 m.: straipsnių rinkinys, sud. Olijardas Lukoševičius, Kaišiadorys: Kaišiadorių muziejus, 2020, p. 7. Prieiga per internetą – <https://site-449304.mozfiles.com/files/449304/Gelezine_uzdanga.pdf>.

⁸ „[LT/PL] Buvusi Lietuvos – Lenkijos demarkacinė linija“, [diskusijos], in: [miestai.net](http://www.miestai.net). Prieiga per internetą – <<https://www.miestai.net/forumas/forum/bendrosios-diskusijos/infrastrukt%C5%ABrar-pramon%C4%97/keliai-gatv%C4%97s-autotransportas/9708-lt-pl-buvusi-lietuos-lenkijos-demarkacin%C4%97-linija>>.

⁹ Rita Balsevičiūtė, „Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Donato Malinausko tėviškės takais“, in: *Trakų žemė*, 2017 m. lapkričio 20 d. Prieiga per internetą – <<http://www.traku-zeme.lt/lietuos-nepriklausomybes-akto-signataro-donato-malinausko-teviskes-takais/>>.

nauja erdvia bažnyčia. Deja, šias idėjas užgesino karas...¹⁰

Iš Lenkijos pusės pasienyje esančiuose miestuose, taip pat ir Trakuose skubėta stiprinti lenkišką dvasią, nes labai dažnai žmonės jautėsi tos valstybės piliečiais, kurioje ekonomiškai buvo geresnės gyvenimo sąlygos. Lenkijos valdžia daug dėmesio skyrė švietimui, kurdama gana tankų valstybinių mokyklų tinklą, sukurdamą sąlygas visiems mokyklinio amžiaus vaikams lankyti mokyklą. Tyrinėjant LCVA saugomus dokumentus apie Trakų rajono mokyklų duomenis Lenkijos okupacijos metais, susikuria vaizdas, kad mokyklos buvo kas tris ar keturis kilometrus ir vaikai į jas galėjo nueiti pėsčiomis. Ypačingas dėmesys skiriamas vietovėms prie demarkacinės linijos. Skatinama steigti mokyklas ir veikti tenkinant gyventojų poreikius, nes bijoma lietuvių įtakos ir teigiama, kad Lietuva gausiai finansuoja demarkacinės sienos rajonus.¹¹

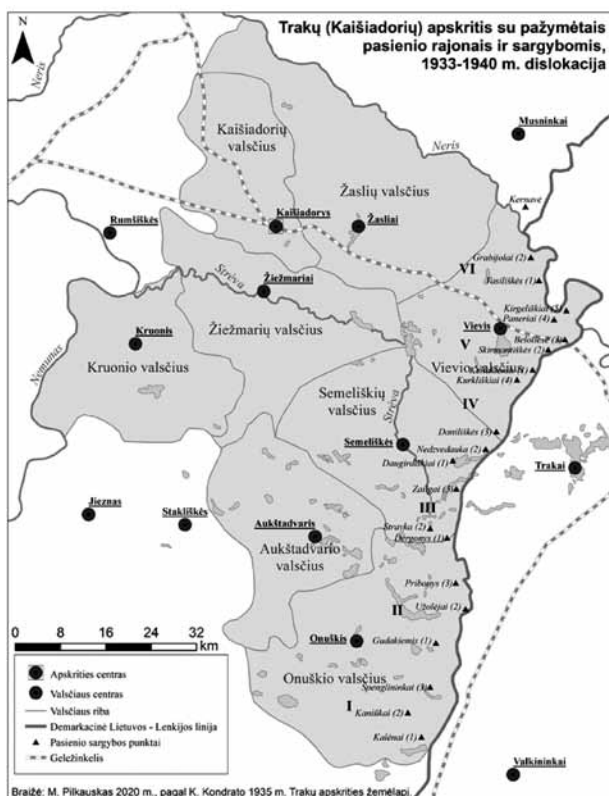
Lietuvių vaikų ir suaugusiųjų mokymu ir švietimu Lenkijos okupacijos laikotarpiu užsiėmė organizacijos, besirūpinančios lietuvių išsaugojimu ir puoselėjimu aneksuotame Lenkijos krašte. Pirmoji – lietuvių švietimo draugija „Rytas“, veikusi nuo 1913 iki 1939 m., bei Vilniuje ir Vilniaus krašte veikusi Lietuvių šv. Kazimiero draugija jaunimui auklėti ir globoti (lenk. *Litewskie Towarzystwo Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią*), kurios pagrindinis tikslas buvo jaunimo ugdymas, grįstas katalikiškais nuostatomis.¹²

„Ryto“ draugijos kūrimasis prasideda nuo 1911 m. spalio 6 dienos. V. Mirono, A. Petrulio, J. Novickio iniciatyva pradėta leisti Vilniaus krašto lietuviams skirtą laikraščio „Aušra“ suvažiavimuose paaiškėjo, kad Vilniaus kraštui reikia atskiros draugijos mokykloms steigti ir švietimo darbui plėsti, kuri rūpintųsi lenkinamų lietuvių tautinio sąmoningumo ugdymu. Esama padėtis Vilniaus lietuvių inteligentų tenkinti negalėjo: nesant oficialaus švietimo lietuvių kalba, rytų Lietuvai grėsė nutautėjimas. Kunigas P. Kraujalis apie lietuvių švietimo padėtį, buvusią prieš draugijos įkūrimą Vilniaus krašte, straipsnyje „Lietuvių švietimo draugija „Rytas“ rašė: „Turėjo jau Kauno gubernijos lietuviai švietimo draugiją „Saulė“, suvalkiečiai turėjo „Žiburi“ – tik Vilniaus gubernijos lietuviai iki šiol gyveno be jokios draugijos. Bet ir mūsų gyvenime buvo nemažas skirtumas: kauniškiai ir suvalkiečiai turėjo savo vaikams mokyti mokyklas, mes gi, jei ir mokinome, tai slapta, kad niekas nežinotų, kad policija neprikibtų.“ Siekdami, kad Vilniaus krašte būtų įsteigta draugija, galinti rūpintis lietuvių švietimu, analogiška esančioms Kauno ir Suvalkų gubernijose, Vilniaus lietuvių inteligentai pradėjo rūpintis organizaciniu darbu:

¹⁰ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 39, l. 106, 106 a. p.

¹¹ Mindaugas Sereičikas, „Lietuvių šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti veikla Vilniaus krašte (1925–1936 m.)“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 1 (45), 2019 m., p. 138. Prieiga per internetą – <<http://genocid.lt/centras/lt/3088/a/>>.

¹² Gintautas Ereminas, „Lietuvių švietimas Vilniaus krašte 1920–1939 m.“, in: *Gimtasai kraštas*, 2015, t. 8, p. 18. Prieiga per internetą – <<https://www.lituanistika.lt/content/60456>>.

Trakų baro dislokacija (iš Lietuvos pusės). Vienas iš pasienio policijos padalinių buvo pasienio policijos Trakų baras, jo centras – Kaišiadoryse. Trakų baro ribos sutapo su rytinėmis Trakų apskrities ribomis (85,6 km), todėl už pasienio policijos Trakų baro veiklą buvo atsakingas ir Trakų apskrities viršininkas. Šis baras buvo skirstomas į 6 rajonus ir 20 sargybų. Pasienio policijos Trakų baras iki 1933 m. buvo skirstomas į I–VII rajonus, tęsėsi nuo Vergakiemio kelio Onušio valsčiuje iki Mitkiškių malūno Vievio valsčiuje, iš viso 85,6 kilometro.

1933 m. vidaus reikalų ministras patvirtino pasienio būstinių dislokacijos schemą, kurioje iki pat 1940 m. liko šeši (pasienio) rajonai, suskirstyti į 20 sargybų: I rajonas (būstinė Kaniūkų k.) su trimis sargybomis – Kalėnų (1-oji sargyba), Kaniūkų (2), Spenglininkų (3); II rajonas (būstinė Panošiškių k.), sargybos: Gudakiemio (1), Užolėjų (2), Pribonių (3); III rajonas (būstinė Stravkos k.), sargybos: Dergonių (1), Stravkos (2), Zailgų (3); IV rajonas (būstinė Nabaraučiznos k.), sargybos: Daugirdiškių (2), Nedzvedaukos (2), Daniliškių (3), Kurkliškių (4); V rajonas (būstinė Vievyje), sargybos: Keliakiemio (1), Skirmantiškių (2), Beloliesės (3), Panerių (4), Kirgeliškių (5); VI rajonas (būstinė Zabožų (Zabarijos) k., 1935 m. perkelta į Kazokiškes), sargybos: Vasiliškių (1), Grabijolų (2).

ŠALTINIS – „GELEŽINĖ UŽDANGA“: LIETUVA–LENKIJĄ, 1920–1939 M., SUD. OLIJARDAS LUKOŠEVIČIUS, KAIŠIADORIŲ MUZIEJUS, 2020, P. 63. PRIEIGA PER INTERNETĄ – <https://site-449304.mozfiles.com/files/449304/GELEZINE_UZDANGA.PDF>

1912 m. parengti lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ įstatai, nurodytas tikslas – plėtoti katalikybę ir lietuvių be grindžiamą švietimo veiklą tarp Vilniaus gubernijos lietuvių. Jos funkcijos buvo steigti ir išlaikyti pradinės mokyklas, rašto mokyklas suaugusiesiems, mokytojų seminariją ir kitas vidurinio mokymo įstaigas, knygynus ir skaityklas. Pagaliau 1913 m. sausio 31 d. Vilniuje, Visų Šventųjų bažnyčios klebonijoje, įvyko steigiamasis „Ryto“ susirinkimas, kuris ir pradėjo draugijos veiklą.¹³

¹³ Ibid., p. 20.

Lietuvių švietimo draugija „Rytas“ nuo 1920 m. spalio 9 d. iki 1923 m. pati steigdavo mokyklas ir skirdavo mokytojus, o tik paskui pranešdavo valdžios pareigūnams. Tikrieji šios draugijos vargai prasidėjo nuo 1923 m., nes Lenkijos valdžia, siekdama užsibrėžto tikslo – sulenkinti Vilniaus krašto gyventojus, kasmet darė vis didesnę spaudimą draugijai. Pirmiausia nuo 1923 m. Vilniaus apygardos švietimo kuratorija (įstaiga, prižiūrinti mokyklų veiklą, maždaug atitinkanti dab. Švietimo ministerijos skyrius) ėmė reikalauti koncesijų (leidimų) mokykloms. Koncesiją turėdavo gauti atskirai kiekviena mokykla, ir ji galiodavo metus (tik nuo 1927–1928 m. kuratorija pradėjo duoti neterminuotas koncesijas). Antra, tai, kad būdavo gaunama koncesija, dar nieko nereikšdavo. Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ vadovybei buvo paaiškinta, kad, gavus koncesiją, mokykloje darbo pradėti negalima, kol valdžia nepatvirtins mokytojo. Patvirtintas galėjo būti tik mokytojas, turintis Lenkijos pilietybę. 1924–1925 m. ėmė reikalauti politinės ištikimybės įrodymo, t. y. moralės pažymėjimo (*świadcetwo moralności*). Tą keistokai vadinamą dokumentą valdžia retai kam išduodavo. Nuo 1925–1926 m. valdžia ėmė atkakliai reikalauti, kad mokytojai būtų reikiamo išsilavinimo. Pagaliau valdžia pradėjo kibti prie vadovėlių. Oficialių pretekstų ir priemonių varžyti Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ veiklą Lenkijos valdžiai užteko. Vis dėlto ši draugija kūrė lietuviškas mokyklas Lenkijos aneksuotose teritorijose.¹⁴

Iš LCVA saugomų dokumentų matyti, kad dabartiniame Trakų rajone veikė mokyklos, kurias organizavo, išlaikė (mokėjo mokytojams atlyginimus, pirko vadovėlius, rūpinosi mokinių maitinimu) „Ryto“ draugija.

1920 m. lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ įkurta mokykla Jurgelionyse, 1924 m. – Klepočių kaime, Rūdiškių seniūnijoje. Mokykla buvo vienos klasės, o mokytoju dirbo Vladislovas Stangis, kilęs iš Lydos pavieto. Trakų–Vilniaus pavieto seniūno nuomone – asmeninis lenkų ponų priešas. 1925–1927 m. veikė lietuviška „Ryto“ draugijos mokykla. 1924 m. Lieponių k. (Rūdiškių sen.) mokytoja dirbo Ona Sielakasovkytė (*Anna Sielakasowna*), kilusi iš Kuršių k. Valkininkų seniūnijos (*Kursze gm. Olkienickiej*), ataskaitoje įvardijama kaip asmeninis lenkų valdžios priešas.¹⁵ 1925 m. Lieponių mokyklos inspektoriaus ataskaitoje minima, kad mokėsi 40 mokinių.¹⁶ 1926 m. Juodųjų Kalvių k. (Rūdiškių sen.) veikė lietuviška „Ryto“ draugijos mokykla, kurią lankė 37 mokiniai.¹⁷

Lietuvos valstybės centrinio archyvo saugomuose dokumentuose yra saugoma nuotrauka, kurioje Šklėrių pradžios mokyklos literatų kuopelės nariai

¹⁴ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 980.

¹⁵ LCVA, f. 923, ap. 1, b. 693, l. 14.

¹⁶ Ibid., l. 11.

¹⁷ Ibid., l. 16.

Vilniaus krašto lietuviai 1920–1939 m. Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ Šklėrių pradžios mokyklos literatų kuopelės nariai su mokytoju. ŠALTINIS – LVCA, F. 923, AP. 1, B. 693, L. 16

su mokytoju. Daugiau informacijos apie mokyklą nepavyko rasti.¹⁸

Tiltų mokyklos istoriją Lenkijos okupacijos laikotarpiu surinko ir paskelbė Elena Žilinskienė, *Trakų viešosios bibliotekos Tiltų filialo vyr. bibliotekininkė. Lietuviška mokykla Tiltų k. (dab. Trakų r.) pradėjo veikti 1922 ar 1923 m. ir, pasak gyventojų, 19 metų veikė Motiejaus Dobrovolsko namuose*. Vaikai mokytis pradėdavo nuo 7–8 metų. Mokėsi daugiau kaip 40 vaikų dviem pamainomis. Ant sienos kabėjo Vytauto Didžiojo, Jono Basanavičiaus portretai ir Vytis. Sėdėjo po du juoduose atverčiamuose suoluose su lentynėle apačioje pasidėti knygoms ir sąsiuviniams. Rašalą, plunksnakotį, pieštukus dėdavo ant suolo tam skirtoje vietoje. Mokiniai buvo aprūpinti vadovėliais. Iš elementoriaus „Kelias į šviesą“ mokėsi skaitymo ir rašymo, buvo aritmetikos, tikybos, dainavimo, pašybos, vyresnėse klasėse – istorijos, geografijos pamokos. Mokyti kasdien pradėdavo maldele: „Teikis atsiųsti, Viešpatie, Šventosios Dvasios dovanų, apšviesti mūsų protą ir sielą. Amen.“ Baigdavo kita: „Ačiū Tau, Visagalis Dieve, už suteiktą mokslą ir visas kitas gėrybes, kurias gyveni ir viešpatauji per amžius. Amen.“ Iš trijų žmonių buvo sudarytas tėvų komitetas. Mokiniais iš pašalpų buvo perkama duona ir verdama kava. Kai lenkų mokyklų inspektoriai atvykdavo tikrinti Tiltų mokyklą, juos lydėdavo kunigai Petras Kraujalis, Kristupas Čibiras, kurie stengdavosi mokyklą ir mokytojus apginti.

Lietuvos valdžia, palaikydama lietuviškas mokyklas, siuntė į okupuotą kraštą reikiamo išsilavinimo lietuvius mokytojus, kuriuos turėjo patvirtinti lenkų valdžios atstovai. Pirmas mokytojas buvo Edvardas Mazaliauskas, gyveno pas Motiejų ir Karoliną Dobrovolskus. 1923–1924 m. mokė Povilas Eidukonis. 1924–1927 m. valdžios patvirtinta mokytoja Ona Viskantaitė, 1927–1933 m. patvirtintos mokytojos Jadvyga Matuizaitė, Elena Mačionytė, taip pat Elena Rimšaitė ir Apolonija Kuzmickaitė-Narkevičienė.

Mokytoja Elena Rimšaitė priklausė skautų orga-

¹⁸ Ibid., l. 22.

Vilniaus krašto lietuviai 1920–1939 m. Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ Tiltų pradžios mokyklos mokiniai su mokytoja Elena Rimšaitė. ŠALTINIS – LVCA, F. 923, AP. 1, B. 693, L. 16

nizacijai ir vilkėjo pilką skautų uniformą, gyveno pas Mykolą Kučinską. Ją buvę mokiniai prisiminė kaip gerą, nuoširdžią mokytoją. Kai valdžia pedagoginiais sumetimais nušalino nuo darbo A. Kuzmickaitę-Narkevičienę (mokytoja išvyko į Marijampolę ir toliau dirbo valstybinėje lietuviškoje mokykloje¹⁹), dirbo Jadvyga Liutkevičiūtė. Paskutinė mokytoja Anastazija Eidukonienė buvo patvirtinta iki mokyklos uždarymo 1935 m. rugpjūčio 31 d. Uždarius mokyklą, Martyno Matkevičiaus namuose „Rytas“ įsteigė skaityklą. Čia persikėlė dauguma lietuviškos mokyklos mokinių, kuriuos mokė ta pati mokytoja, tačiau jau 1936 m. kovo 24 d. skaitykla buvo uždaryta, apkaltinus mokytoją, kad neturėdama leidimo surengė nelegalų vaidinimą.²⁰

Apibendrinant informaciją apie lietuviškas mokyklas Lenkijos okupuotame Vilniuje ir Vilniaus krašte bei jam priklausiusioje dabartinio Trakų rajono teritorijoje, galima daryti išvadą, kad dauguma dabartinio Trakų rajono mokinių mokėsi lenkiškose mokyklose. Remiantis LCVA saugomais laikotarpio dokumentais galima teigti, kad Lenkijos valdžia rūpinosi, kad mokyklos būtų maždaug kas 3–5 kilometrus nutolusios viena nuo kitos, kad mokiniams būtų patogų lankyti lenkiškas mokyklas. Iš finansinių ataskaitų matyti, kad mokyklos buvo gana gerai aprūpinamos vadovėliais, buvo rūpinamasi, kad mokiniai mokytųsi geromis sąlygomis. Taip pat peržiūrėtuose LCVA saugomuose dokumentuose nepavyko rasti nė vieno fakto, kad lenkiška mokykla būtų įsikūrusi gyventojų privačiame name. Visos mokyklos buvo įkurtos joms skirtuose pastatuose.

Dabartiniame Trakų rajone pavyko rasti penkias veikusias vaikus lietuvių kalba mokusias mokyklas, kurių veikimas yra fiksuotas archyvuose dokumentuose ir istorinėje literatūroje. Lietuviškos mokyklos

¹⁹ Elena Žilinskienė, „Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ mokykla Tiltuose“, in: *trakai.lt*, 2019 m. lapkričio 25 d. Prieiga per internetą – <<https://www.trakai.lt/naujienos/lietuviu-svietimo-draugijos-rytas-mokykla-tiltuose/1281>>.

²⁰ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 780, l. 3.

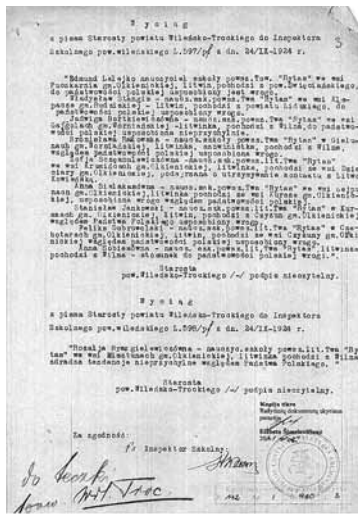
Vilniaus–Trakų apygardos švietimo ministerijai pateiktose ataskaitų suvestinėse minimos tarp visų Trakų rajone veikusių lenkų, karaimų ir žydų kalba mokiusių mokyklų, nurodant, kad tai „Ryto“ mokyklos. Lietuviškos mokyklos Vilniuje ir Vilniaus krašte buvo organizuojamos ir visiškai išlaikomos „Ryto“ draugijos. Mokiniai mokomi lietuvių mokytojų iš lietuviškų vadovėlių, kurie buvo atvežami iš Lietuvos. Mokytojai buvo atvažiuavę, pasak lenkų inspektorių, „iš Lietuvos“ arba kilę iš netolimų vietovių ir Vilniuje baigę mokslus 1918–1927 m. veikusioje lietuvių mokytojų seminarijoje.

Mokiniai lietuviškose mokyklose mokėsi skaitymo ir rašymo, aritmetikos, tikybos, dainavimo, dailės, istorijos, geografijos mokomųjų dalykų. Suprantama, kad mokinių mokymas priklausė nuo mokytojų pasiruošimo ir kvalifikacijos, bet žinant, kad uždarius mokyklą Trakų–Vilniaus apskrityje mokytoja toliau dirbo Marijampolėje, galima daryti išvadą, kad mokymo lygis nesiskyrė nuo Lietuvos mokyklų lygio. Galima manyti, kad mokytojai buvo pasišventę savo darbui, patriotiški, nes, kaip matyti iš Lenkijos švietimo inspektoriaus ataskaitos, mokytojai vadinami „asmeniniais Lenkijos valdžios priešais“²¹.

1927 m. lietuviškos mokyklos Vilniuje ir Vilniaus krašte buvo masiškai uždaromos. Istoriniuose dokumentuose galima surasti labai įdomių argumentų, kodėl lietuviškos mokyklos turi būti uždarytos, o mokiniai turi eiti į lenkiškas mokyklas. Teigiama, kad istoriškai taip susiklostė, jog dalis Lenkijos priklausė Austrijos imperijai, o ten buvo aukštas mokslo ir pedagogikos lygis, lyginant su Lietuva, kuri priklausė Rusijos imperijai, todėl lietuviškų mokyklų mokytojai neturi reikiamos kvalifikacijos, neturi Lenkijos pilietybės, neloyalūs Lenkijos valdžiai, mokyklos neatitinka higienos normų. Mokytojai kaltinami, kad vaikai mokomi iš Lenkijos valdžios nepatvirtintų vadovėlių, dėl netinkamų, nesankcionuotų spektaklių organizavimo ir kitų galimų nusižengimų.

Kaip minėta, uždarius Tiltų mokyklą „Ryto“ draugija įkuria skaityklą, kur toliau tęsiamas mokinių ugdymas.

Uždarius lietuvišką mokyklą vaikai eidavo į lenkišką. Lietuviai vaikai, kurie nemokėjo lenkų kalbos, privalomai turėjo lankyti lenkiškos mokyklos „parengiamąją klasę“. Kaip vyko šešiamečių ugdymas ir

Trakų – Vilniaus seniūno laiško ištrauka Vilniaus pavieto mokyklų inspektoriui. 1924 m. ŠALTINIS – LCVA, F. 172, AP. 1, B. 780, L. 3

mokymas lenkų kalbos, parodo Birutės Raginytės–Žemaitienės atsiminimai:

Šešerių metų sulaukusių, visus varė į mokyklą, kad išmoktume lenkiškai. To mokė nuo pirmų dienų, iš pradžių eilėraščiais. Kartodavome paskui mokytoją daug kartų: „kto ty, kto ty“, po to „jesteś, jesteś“, galiausiai taip po kelis žodžius visą eilėraštką: „Kas tu esi? Mažas lenkas. Koks tai ženklas? Erelis baltas.“ („Kto ty jesteś? Polak mały. Jaki znak twój? Orzeł biały.“). Jeigu sukalbėdavai lietuviškai, duodavo su liniuote vaikams per pirštus – ir 5–7 metų vaikams, ir vyresniems, visiems. Net prie rūbinės, kai atėdavom daiktų, paltų pasiimti, visai kartodavom kokią lenkišką žodį išmokę, rodydavom, kad lenkiškai kalbam, nes jeigu mokytojas išgirstų, kad lietuviškai kalbam, tada dar ir ant žirnių arba akmenukų parklupdytų. Ir man pačiai ne kartą teko klūpėt. Būdavo, rodos, tyliai lietuviškai pasakau kuriai draugei, mokytoja tuoj išgirsta, nusiveda prie staliuko ir ant akmenėlių klupdo. Tiksliai prisimenu, kad tai, ką čia pasakojau, vyko 1938–1939 metais, kai buvo pats griežtumas lenkų valdžios.²²

Kartu su „Ryto“ draugija šviečiamąją veiklą vykdė ir Šv. Kazimiero draugija, steigdama skyrius regionuose, siekė, kad jos veikla apimtų visas Lenkijoje lietuvių gyvenamas teritorijas. Remiantis draugijos skyrių pasiskirstymu, galima teigti, kad aktyviausiai draugija veikė Švenčionių ir Vilniaus–Trakų apskrityse²³, bet Trakuose ir dabartinėse Trakų rajono ribose neteko surasti dokumentų, patvirtinančių, kad vyko paskaitos, renginiai, būtų bibliotekos ar vaikų darželis lietuvių kalba. Lietuvos valstybės centriniam archyve saugomuose dokumentuose fiksuotos paskaitos, mokymai, susitikimai vykę lenkų kalba. Yra likę prašymai dėl lėšų, kurios būtų skirtos bibliotekai įsigyti naujų knygų lenkų kalba. Gal tam daugiausia įtakos turėjo tai, kad kalbamu laikotarpiu Trakuose galėjo gyventi tik 10 lietuviams save įvardijančių gyventojų.²⁴

Penkios lietuviškos mokyklos dabartiniame Trakų rajone buvo svarbūs lietuviškumo židiniai, kurie kėlė nerimą okupacinei Lenkijos valdžiai. Penkios lietuviškos mokyklos mums šiandien sako, kaip svarbu puoselėti savo kalbą, kultūrą, saugoti savo šaknis, kad ir kaip klostytųsi istoriniai įvykiai.

²¹ Rytų Lenkijos ir Vidurio Lietuvos vadovaujančių švietimo institucijų archyvineame fonde esantys lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ mokyklų apžvalgos dokumentai, [1924 m. spalio 10 d. dokumento ištrauka], in: LCVA.

²² Birutė Raginytė–Žemaitienė, „Kiekvienoj ląstelėj lietuvybė gyveno“, in: *propatria.lt*. 2015 m. vasario 19 d. Prieiga per internetą – <<http://www.propatria.lt/2015/02/birute-raginyte-zemaitiene-kiekvienoj.html>>.

²³ Mindaugas Sereičikas, *op. cit.*, p. 143.

²⁴ Petras Gaučas, „Lietuvių–gudų kalbų paribio etnolingvistinė situacija 1795–1914 m.“, in: *Lietuvos rytai*, [straipsnių rinkinys], sud. Kazimieras Garša, Laima Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993, p. 99.